

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ

ВЕСТНИК ОШКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА

BULLETIN OF OSH STATE UNIVERSITY

ISSN 1694-7452 e-ISSN: 1694-8610

№2/2026, 228-238

ИСТОРИЯ

УДК: 94(575.2):070

DOI: [10.52754/16948610_2026_2_17](https://doi.org/10.52754/16948610_2026_2_17)

**СОВЕТ БИЙЛИГИНИН АЛГАЧКЫ ЖЫЛДАРЫНДА «ЭРКИН-ТОО»
ГАЗЕТАСЫНЫН КООМДОГУ ОРДУ**

**РОЛЬ ГАЗЕТЫ «ЭРКИН-ТОО» В ОБЩЕСТВЕ В ПЕРВЫЕ ГОДЫ
СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ**

**THE ROLE OF THE NEWSPAPER ERKIN-TOO IN SOCIETY DURING THE EARLY YEARS
OF SOVIET POWER**

Зухра Алтымышова

Зухра Алтымышова

Zukhra Altymyshova

Ph.D., доцент, Кыргыз-Түрк “Манас” университети

Ph.D., доцент, Кыргызско-Турецкий университет “Манас”

Ph.D., Associate Professor, Kyrgyz-Turkish Manas University

zuhra.altymyshova@manas.edu.kg

ORCID: 0000-0002-9345-5519

Асель Сатыбалдиева

Асель Сатыбалдиева

Asel Satybaldieva

т.и.к., доцент, Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети

Кандидат исторических наук, доцент, Кыргызский национальный университет им.Жусупа Баласагына

Candidate of Historical Sciences., Associate Professor, Jysyp Balasagyn Kyrgyz National University

satybaldieva_73@mail.ru

ORCID: 0000-0002-3188-3403

СОВЕТ БИЙЛИГИНИН АЛГАЧКЫ ЖЫЛДАРЫНДА «ЭРКИН-ТОО» ГАЗЕТАСЫНЫН КООМДОГУ ОРДУ

Аннотация

Маанилүүлүк. 1924-жылы кыргыз совет мамлекеттүүлүгү негизделген соң эне тилде улуттук басма сөздү түзүү зарылчылыгы жаралган. 1924-жылдын 7-ноябрда “Эркин-Тоо” газетасынын жарык көрүшү Кыргызстандын коомдук-саясий жана маданий жашоосунда орчундуу окуя болгон. “Эркин-Тоо” газетасынын аталышы 1927-жылдын август “Кызыл Кыргызстан” болуп өзгөртүлгөн. “Эркин-Тоо” гезитинин уникалдуулугу бир эле басылмада үч түрдүү алфавит колдонулган. Алгач араб арибинде кыргыз тилинде жарыяланган гезит, 1930-жылдан тартып толук латын арибинде жарык көрө баштайт, ал эми 1940-жж. башында кирилл арибине өткөн. Газета совет бийлигин бекемдөөдө, социалисттик экономиканы жана маданиятты жайылтууда, калктын басымдуу бөлүгүнүн сабатсыздыгын жоюуда маанилүү каражат катары пайдаланылган. «Эркин-Тоо» республикада журналистиканын жана кыргыз адабиятынын өнүгүшүнө да чоң салым кошкон. Макалада 1924-1940-жж. аралыгындагы “Эркин-Тоо” газетасынын коомдогу орду каралат.

Ачкыч сөздөр: 1924, басма сөз, “Эркин-Тоо”, коллективизация, индустриализация, маданий өнүгүү.

Роль газеты «Эркин-Тоо» в обществе в первые годы советской власти

Аннотация

Актуальность. После образования кыргызской советской государственности в 1924 году возникла необходимость создания национальной прессы на родном языке. Выход газеты «Эркин-Тоо» 7 ноября 1924 года стал значимым событием в общественно-политической и культурной жизни Кыргызстана.

В августе 1927 года название газеты «Эркин-Тоо» было изменено на «Кызыл Кыргызстан». Уникальность газеты «Эркин-Тоо» заключалась в использовании трёх различных алфавитов в одном издании. Изначально газета публиковалась на кыргызском языке с использованием арабской графики, с 1930 года полностью перешла на латинский алфавит, а в начале 1940-х годов – на кириллицу.

Газета использовалась как важное средство укрепления советской власти, распространения социалистической экономики и культуры, а также ликвидации неграмотности среди значительной части населения. «Эркин-Тоо» также внесла значительный вклад в развитие журналистики и кыргызской литературы в республике. В статье рассматривается роль газеты «Эркин-Тоо» в обществе в период 1924-1940 гг.

Ключевые слова: 1924, печать, «Эркин-Тоо», коллективизация, индустриализация, культурное развитие.

The Role of the Newspaper Erkin-Too in Society during the Early Years of Soviet Power

Abstract

Relevance. The establishment of Kyrgyz Soviet statehood in 1924 necessitated the development of a national press in the native language. The first issue of the newspaper Erkin-Too, published on November 7, 1924, marked a significant milestone in the socio-political and cultural life of Kyrgyzstan.

In August 1927, the newspaper was renamed Kyzyl Kyrgyzstan. A distinctive feature of Erkin-Too was its use of three different writing systems within a relatively short historical period. Initially published in the Kyrgyz language using the Arabic script, the newspaper transitioned fully to the Latin alphabet in 1930 and subsequently adopted the Cyrillic script in the early 1940s.

The newspaper functioned as an important instrument for consolidating Soviet power, promoting socialist economic and cultural policies, and addressing widespread illiteracy among the population. Furthermore, Erkin-Too made a substantial contribution to the development of journalism and Kyrgyz literature in the republic. This article examines the role and significance of Erkin-Too in Kyrgyz society during the period 1924-1940.

Keywords: 1924, press, Erkin-Too, collectivization, industrialization, cultural development.

Киришүү

Совет бийлигинин орнотулушу менен саясий, социалдык-экономикалык шарттар эле эмес, басма сөз, маданият тармагы да олуттуу өзгөрүүлөргө дуушар болгон. 1917-жылы Февраль төңкөрүшүнөн кийин большевик басма сөзүн легалдуу басууга мүмкүнчүлүк берилген. Февраль революциясынан кийинки алгачкы күндөрдө падышачылык бийликтин тушунда тыюу салынган “Правда” газетасы кайрадан басыла баштаган, ошондой эле жер-жерлерде партиялык газеталар негизделген. Октябрь революциясынан кийин кабыл алынган алгачкы декреттер жана жумушчу-дыйкан өкмөтүнүн түзүлгөндүгү тууралуу маанилүү кабарлар большевиктик басма сөз аркылуу жайылтылган. 1917-ж. 27-октябрда Эл комиссарлар кеңеши “Басма сөз тууралуу декрет” документин кабыл алган, аталган декрет кийинки күнү 28-октябрда борбордук газеталарда В.И.Лениндин колу менен жарыяланган (Тарасов, 1968, с.5-6).

Азыркы Кыргызстандын аймагында алгачкы мезгилдүү басылма - орус интеллигенциясы тарабынан 1913-жылы айыл чарбага байланыштуу материалдарды чыгарган “Пржевальский сельский хозяин” журналы болгон, бул журнал 4 сан чыккандан кийин жабылган. 1914-жылы орус тилиндеги “Пишпекский бюллетень”, 1916-жылы “Телеграфный вестник”, “Окраина” гезиттери чыга баштаган, бирок көп узабай алардын ишмердүүлүгү токтотулган. Советтик журналистика Кыргызстанда 1918-жылы түптөлүп, “Пишпекский листок” (1918), “Голос пролетариата” (1919) сыяктуу гезиттер орус тилинде жарык көрө баштаган. Совет бийлиги мезгилдүү басылмаларды мүнөзү жана мазмуну боюнча Компартиянын максаттарына жооп беришин талап кылган. Ошондуктан расмий мамлекеттик идеологияны жайылтууда советтик басма сөзгө чоң милдет жүктөлгөн.

1924-жылга чейин кыргыз тилиндеги мезгилдүү басма сөз жок болгондуктан кыргыз авторлору өз чыгармаларын Алматы жана Ташкент шаарларында казак, өзбек жана татар тилдеринде чыккан басылмаларда жарыялап турушкан. 1924-жылдын май айында Москва шаарында өткөн партиянын XIII съездинде улуттук республикалардын партиялык уюмдарына басма сөздү өнүктүрүү жана жергиликтүү тилде газеталарды иштеп чыгуу тапшырмасы берилген. Кыргыз тилиндеги басма сөздүн жарык көрүшү 1924-жылы Орто Азия республикаларын улуттук-мамлекеттик бөлүштүрүүдөн кийин мүмкүн болгон. Макалада историзм, тарыхый-системалуу, тарыхый-хронологиялык, ретроспективдүү методдорго таянуу менен “Эркин-Тоо” газетасынын саясий, социалдык-экономикалык, маданий ролуна анализ жасалат.

“Эркин-Тоонун” кыскача тарыхы

1924-жылы 14-октябрда РСФСРдын курамында Кара-Кыргыз автономиялуу облусу түзүлгөн. Бул маанилүү окуядан кийин партиянын областтык комитетинин жетекчилигинде редакциялык коллегия негизделип, улуттук тилдеги газета тууралуу жобо бекитилген. “Эркин-Тоо” газетасы тууралуу жободо басылманын РКП (б) обкомунун, облревкомдун, “Кошчу” союзунун обкомунун жана РЛКСМ обкомунун расмий органы экендиги, областтын экономикалык, маданий жашоосун уюштурууда жана партиянын, областтык аппараттын жумушчу, дыйкан массасы менен байланышында маанилүү звено катары кызмат кыла тургандыгы көрсөтүлгөн (Гурин, 1964, с.74)

1924-жылы 7-ноябрда кыргыз тилиндеги алгачкы улуттук гезит “Эркин-Тоо” Ташкент шаарында араб арибинде 4 беттик, 3000 нуска менен жарык көргөн. Өз кезинде араб жазуусунун негизинде түзүлгөн “Эркин-Тоо” гезитинин жарык көрүшү жазма адабияттын

өнүгүшүнө чоң мүмкүнчүлүк түзгөн (Кыргызстандын тарыхы, 2016, 437-б.). Кыргыз тилинин өзгөчөлүктөрүнө ылайык араб алфавити өзгөртүлүп, 24 тамгадан турган жаңы вариант кабыл алынган. Газетаны басып чыгаруу иши Ташкент шаарындагы басмаканада уюштурулган. Кесипкөй журналисттер жок болгондугуна байланыштуу газетаны басмага даярдап чыгарууга ошол кезде Ташкент шаарында жогорку окуу жайларда окуп жатышкан кыргыз студент жаштары тартылган.

“Эркин Тоо” гезитинин биринчи санынын биринчи бетинин кириш бөлүгүндө Кара-Кыргыз илимий комиссиясынын төрагасы Ишеналы Арабаев бардык окурмандарга, жалпы кыргыз элине кайрылган макаласы жарыяланган. Бул макалада гезиттин мааниси, максаттары жана милдеттери баяндалып, өкмөттүн саясий иштерин элге таанытуу жана элдин абалын өкмөткө жеткирүү негизги максаттардын бири экени белгиленген. Биринчи жана экинчи беттерде Октябрь революциясынын мааниси баяндалган. Экинчи бетте “Ленин жолунда” аттуу макала Владимир Лениндин сүрөтү менен кошо жарыяланган. Үчүнчү бетте ошол мезгилде Ташкенттеги Орто Азия коммунисттик университетинде окуган белгилүү кыргыз жазуучусу, акыны Аалы Токомбаевдин “Октябрдын келген кези” аттуу ыры жарыяланган. Ошондой эле үчүнчү бетте “Кыргыз автономия облусунун мурунку турмушу” аттуу макала басылган. Төртүнчү бетте ошол мезгилдеги Кыргыз автономия облусу тууралуу өкмөттүн маанилүү маалыматтары берилген. Мисалы, облус аймагы 195 800 чарчы километр экендиги, калкы 790 122 адамды түзөөрү, алардын ичинен 504 858и кыргыздар экендиги көрсөтүлгөн. Ошондой эле мал чарбасы, кен байлыктары тууралуу маалыматтар камтылган. Төртүнчү бетте Орто Азиянын улуттук мамлекеттерге бөлүнүшү жана Кыргыз автономия облусунун түзүлүшү тууралуу Абдрахман уулу менен маек жарыяланган. Ошондой эле гезит белгилүү бир убакытка чейин элге бекер таркатыла тургандыгы тууралуу кабар берилген. Чынында эле гезиттин алгачкы сандары бир топ убакыт элге акысыз таркатылган.

Ташкентте “Эркин Тоо” газетасынын 6 саны чыккан. Бул гезиттин Ташкент шаарында чыгышынын себеби ошол мезгилде кыргыз өкмөтү Ташкентте жайгашып, Пишпекке көчүп келе элек болчу. “Эркин Тоо” алгачкы жолу басылган жылы полиграфиялык мүмкүнчүлүктөр аз эле, каражат жана кагаз жетишсиз болгон. 1924-жылдын декабрь айынын аягында Кара-Кыргыз автономиялуу облусунун советтик партиялык мекемелери Ташкенттен Пишпекке көчүрүлгөн. “Эркин Тоо” газетасынын редакциясы да басмаканасы менен кошо Пишпекке көчүп келип, 1925-жылдан тартып Пишпек шаарында жарык көрө баштаган.

1925-жылы июнь айында ВКП (б) БК кабыл алган атайын токтомдо өнөр жай жана айыл кабарчыларын партиянын активдүү жардамчыларына айлантууну маанилүү милдет катары белгилеген. 1929-жылга карай гезитте 167 өнөр жай жана 178 айыл кабарчысы болгон, алардын 109у кыргыздар эле. Кийинчерээк бул кабарчылардын арасынан Касымалы Баялинов, Жоомарт Бөкөнбаев, Жусуп Турусбеков, Түгөлбай Сыдыкбеков, Токтогул Үмөталиев, Аалы Токомбаев, Касым Тыныстанов, Мукай Элебаев сыяктуу белгилүү кыргыз жазуучу акындары өсүп чыккан (Тарасов, 1968, с.61). “Эркин Тоо” 1925-жылдын сентябрына чейин жумасына эки жолу, андан кийин жумасына үч жолу басылып турган. Ошол кезде анын 1000 даанасы айыл калкына бекер таратылып, кабарчылардын саны 45–50гө жеткен (Данияров, 1963, с.129). 1926-жылы январь айына чейин “Эркин-Тоонун” тиражы 1000 экземплярды түзүп, анын негизги бөлүгү бекер таркатылган. 1926-жылы газетанын тиражы 2400 экземплярга көбөйгөн (Тарасов, 1968, с.31). Алгачкы жылдары тажрыйба жетишсиз болгондуктан, Москвада чыккан “Правда” газетасынын ички жана тышкы мазмуну үлгү катары алынган.

Октябрдын жетинчи жылдыгына карата жарык көргөн “Эркин-Тоо” газетасынын алгачкы санында толугу менен адабий-публицистикалык жанрдагы эссе жана очерктер жарыяланган.

Ал эми “Кызыл Кыргызстан” деп атала баштаган мезгилде, ал кыска маалыматтык жанрларга көбүрөөк ыктап, өлкөдө жана дүйнөдөгү окуяларга карата маалыматтык корреспонденция жанры кеңири колдонула баштаган. Ошондой эле “Айыл-кыштак каттары” рубрикасы астында каттар жанры да колдонулган (Первые печатные периодические киргизские издания: учебно-методические пособие, 2015, с.23-27).

“Эркин-Тоонун” алгачкы башкы редакторлугуна ошол кезде 21 жаштагы Осмонкул Алиев дайындалган, ал эми биринчи редакциялык коллегияга Осмонкул Алиев менен бирге Ишеналы Арабаев, Сыдык Карачев кирген. Ошондой эле Ташкент шаарындагы Казак-Кыргыз агартуу институтунун студенттери Кусейин Карасаев, Мустафа Акматов гезиттин кызматчылары катары иштеген. Осмонкул Алиев 1924-1926-жылдары “Эркин-Тоо” газетасынын редактору кызматын аткарган, 1926-жылдан тартып чыга баштаган “Коммунист” журналынын да редактору болгон. Осмонкул Алиев басылманын уюштургуч жана компетентүү жетекчиси болуу менен бирге газетага саясий темаларда макалаларды жазып турган. Ал кыска өмүрүндө көп тараптуу ишмердүүлүк жүргүзгөн, кыргыз илим комиссиясы менен тыгыз кызматташкан, мамлекеттик маанилүү документтерди, марксист-лениндик эмгектерди кыргыз тилине которгон. О.Алиев, И.Арабаев жана К.Тыныстанов менен чогуу Баку туркологиялык съездине катышкан. Ошондой эле бир нече жогорку жооптуу кызматтарды аркалап, Кыргыз АССРинин агартуу эл комиссары болуп дайындалган. Ал республикада илим жана эл агартуунун, улуттук басма сөз жана журналистиканын, маданияттын өнүгүшүнө чоң салым кошкон (Бейшеналиев, 1990, 85-92). Осмонкул Алиевден кийин 1928-жылга чейин газетанын башкы редакторлугун К.Тыныстанов, К. Ибрагимов, Б. Исакеев, К. Рахматуллин жүргүзүшкөн. Ошондой эле мамлекеттик ишмер Төрөкул Айтматов 1926-жылы бир айга чукул “Эркин Тоо” гезитинин башкы редактору болуп иштеген.

1925-жылы 23-мартта Пишпекте орус тилинде “Батрацкая правда” газетасы негизделген. (Кийинчерээк “Батрацкая правданын” аталышы “Крестьянский Путь”, андан соң “Советская Киргизия” болуп өзгөртүлгөн.) Партиялык конференциялардын маалыматтары, совет бийлигин бекемдөөдө партиялык, советтик жана башка коомдук мекемелердин ишмердүүлүгүн камтыган материалдар кыргыз тилинде “Эркин-Тоо” гезитинде, ал эми орус тилинде “Советская Киргизия” гезитинде жарыяланып турган. Ошондой эле партиянын кыргыз обкомунун демилгеси менен эки редакциянын кызматкерлери ортосунда тыгыз байланыш жана биргелешкен редакциялык коллегия түзүлгөн. Эки редакция иш тажрыйбалары, кызыктуу маалыматтар менен бөлүшүп, экономикалык жана социалдык темаларда макалаларды даярдап турушкан. Биргелешкен редакциялык коллегия кызматкерлердин кесипкөйлүгүн арттыруу жана алардын пропагандалык, агитациялык, уюштуруучулук ишмердүүлүгүн пландоо, жумушчу жана дыйкан кабарчыларынын байланышын бекемдөө боюнча иштерди жүргүзгөн (Усупов, 2007, с.12-13).

1927-жылдын 29-августунда “Эркин Тоо” гезитинин атын “Кызыл Кыргызстан” аталышына өзгөртүү тууралуу чечим кабыл алынган. Газета жаңы ат менен 1927-жылдын 30-августунда жарык көргөн. “Кызыл Кыргызстан” 1928-жылдын сентябрынан тартып күн сайын чыга баштаган. Газетанын жумушчу жана дыйкан кабарчыларын саясий жактан окутуу үчүн аларга семинарлар, жыйындар, курстар, клубдар уюштурулуп турган. 1926-жылы Фрунзеде жумушчу жана дыйкан кабарчылардын республикалык съезди болуп өткөн. 1930-жылы жумушчу жана дыйкан кабарчылардын саны 600гө жеткен. Басылманын нускасы да өсүп, 1925-жылы 2000 болсо, 1928-жылы 3000гө, 1929-жылы 6500гө, 1930-жылы 11 500гө чейин көбөйгөн. 1930-жылы курамында 157 туруктуу жана 420 убактылуу аймактык кабарчысы болгон (КРБМА, ф.10, Оп.1, д.121, л.106).

Гезитте жарыяланган жумушчу жана айыл кабарчыларынын макалаларында, ошондой эле окурмандардын каттарында ар кайсы жерлердеги советтик партиялык мекемелердин, экономикалык жана коомдук уюмдардын ишмердүүлүгү, салыктар, дыйкандарга жер бөлүштүрүү, улуттук билим берүү жөнүндө маалыматтар, ошондой эле элдин жашоосу жана маданияты тууралуу кабарлар орун алган. 1920-1930-жж. газета беттеринде жумушчу жана дыйкан кабарчылары сын макалаларын көбүнчө псевдоним ат жана фамилиялар менен жарыялашкандыгын көрүүгө болот. Айрыкча белгилүү журналист жазуучулар псевдонимдерин тез-тез алмаштырып турушкан. Себеби жаңы социалисттик жашоо образын каалабагандар тарабынан гезит кабарчыларына кол салуу, атүгүл аларды өлтүрүү учурлары катталган.

“Эркин-Тоо” газетасынын коомдогу ролу

Совет бийлигинин алгачкы мезгилинде басма сөз формасы жана мазмуну боюнча Компартиянын максаттарына ылайык болушу, бийликтин саясатын активдүү коргоочу милдетин аткарууга тийиш болгон. Ошондуктан Кыргызстанда басма сөз Коммунисттик партия менен өкмөттүн идеологиясын калың массага жайылтууда абдан таасирдүү курал болгон. “Эркин-Тоо” жарыялана баштаган алгачкы жылдары «Партия курулушу», кийинчерээк «Партия турмушу» деген рубрикалар астында Советтер Союзунун Коммунисттик партиясынын съездеринде жасалган баяндамалардын кыргызча тексттери, партиялык сабактар, үгүт-насааттар, коммунисттердин жыйындары, партияга кабыл алуу шарттары жана башка партиялык маселелер боюнча макалалар жарыяланып турган. Ошондой эле борбордук “Правда” газетасында жарыяланган саясий макалалардын кыргызча котормолору “Эркин-Тоо” кийинчереек “Кызыл Кыргызстан” басылмасынын биринчи бетинде басылып чыгып турган. Газета беттеринде Сталиндин аты совет дооруна мүнөздүү “жолдош” кайрылуусу менен катар ар түрдүү “Улуу Сталин атабыз”, “элдин сүйүктүү уулу”, “жумушчу элдин күнү”, “элдин бактысы жана досу”, “гүлдөгөн Сталин доору” ж.б. эпитеттер менен аталган. Ал мезгилде Сталиндин сүрөтү ар дайым биринчи бетте басылып, ага арналган ырлар басылып турган.

1920-жж. аягында айыл чарбасын туташ коллективдештирүүнүн негизинде кулактарды тап катары жоюу саясаты башталган. Бул маселеге байланыштуу башка советтик гезиттер сыяктуу эле «Кызыл Кыргызстан» гезитинде да кулактарга каршы материалдар ырааттуу жарыяланган. «Колхоздоштуруу аркылуу байлар табын толугу менен жок кылабыз», «Колхозду же өнөр жайды жат элементтерден тазалайбыз» деген аталыштар менен 1936-жылдарга чейинки газетанын дээрлик ар бир санында кулак же кулактын жактоочусу деп айыпталган кишилердин аттары камтылган материалдар чагылдырылып турган. Мындай материалдарда бай-манаптар, кулактар совет бийлигине, социалисттик түзүлүшкө зыян келтиргендер, колхоз түзүлүшүнүн душмандары катары сүрөттөлгөн. Колхоздордо жана өнөр жай ишканаларда мамлекеттик тапшырмалар аткарылбай калса, анын жалгыз себеби катары кулактар күнөөлүү деп табылган. Аймактардагы кабарчылар тарабынан партияга, комсомолго же колхоздорго мүчө болгон адамдардын кулак же кулактын баласы экени жөнүндө да маалыматтар берилген. Кулак, бай-манаптарга жардам берип, бийликтен жашырган адамдар болсо гезит беттеринде алар «куйрук» деген термин менен белгиленген. Кээде тап күрөшү саясаты гезит кызматкерлерине карата да жүргүзүлгөн. Мисалы, 1935-жылдын 16-ноябрда эсеп-кысап бөлүмүнүн башчысынын орун басары Рябцеваны “социалдык жактан жат адамдын, приставдын (падышачылык мезгилиндеги полиция комиссарынын) кызы болгондугу үчүн” жумуштан бошотуу тууралуу буйрук чыгарылган (КРБМА, ф.535, Оп.1, д.10, л.34).

Газета сандарында жер-суу реформасынын жүрүшү жөнүндө материалдар үзгүлтүксүз жарыяланып, анын эл чарбасындагы мааниси баса белгиленген. Ошондой эле коллективизация жана отурукташтырууга өтүүдө коллективдик чарбанын, жеке секторго салыштырмалуу артыкчылыктары мисалдар менен көрсөтүлүп турган. Ошондуктан дыйкандарды колхозго кирүүгө үндөгөн көптөгөн макалалар орун алган. Гезит беттеринде колхозго кирип, жаңы жашоо образын тандаган кишилер менен репортаждар алардын сүрөттөрү менен кошо жарыяланган. Мисалы, Кант районунан Алтай Кенжебаев колхоздо гана жакшы, бакубат жашоого жеткенин баяндайт (Кызыл Кыргызстан, 1938, №11). Ал эми, Жалал-Абад районунан Зулпу Тилабай уулу колхозду тандоо бир гана туура жол экенин баса белгилеген (Кызыл Кыргызстан, 1933, №152).

Колхоздордо айыл чарба өндүрүшүн көбөйтүү жана бул багытта социалисттик мелдешти күчөтүү үчүн газета мезгил-мезгили менен “Кызыл такта” (кийин “Ардак такта” деп аталган) жана “Кара такта” тизмелерин жарыялаган. “Кызыл тактада” мамлекеттик планды аткарган, ийгиликтүү иштеген колхоздор жана райондор көрсөтүлсө, “Кара тактада” тескерисинче ишмердүүлүгү начар деп бааланган, планды аткармаган колхоздор менен райондордун аттары берилген. Айыл чарбага байланышкан макалалардын башында “Жазгы айдоо планын толук аткаралы”, “Дан эгиндерин өз убагында жыйнайлы”, “Социалисттик мал чарбачылыкты өнүктүрөлү” сыяктуу ураандар жазылган. Ошондой эле колхоздордо ат, уй, кой багуу, жибек өндүрүшү, пахта жана кызылча өстүрүү боюнча кеңештер жарыяланып турган.

Газетада социалисттик индустриялаштыруу процесси пропагандаланган. “Кыргызстанда индустриялаштыруунун негизги милдеттери” деген аталыштагы материалдарда экономисттердин, өнөр жай адистеринин, инженерлердин макалалары жана жумушчулардын каттары жарыяланган. Индустриялаштыруу мезгилинде республикада ар кандай курстар, фабрикаларга караштуу мектептер ачылып, жаштар бул тууралуу гезит аркылуу кабардар болуп турушкан. СССРде 1928-1933-жылдарды камтыган эл чарбасын өнүктүрүүнүн биринчи беш жылдык планы кабыл алынгандан кийин, “Кызыл Кыргызстан” гезити бул саясатты кеңири пропаганда кылган. Биринчи беш жылдык планга байланыштуу макалаларда борбордук пландоо, эски завод-фабрикаларды кеңейтүү жана жаңыларын куруу, көмүр кендерин ачуу, темир жолдорду куруу, айыл чарбасын жана мал чарбачылыгын өнүктүрүү сыяктуу маселелер камтылган. 1930-жылдын 20-мартынан тартып гезитте “Беш жылдык планды төрт жылда аткарабыз” деген рубрика да чыга баштаган. “Кызыл Кыргызстан” гезити завод-фабрикалардын, кендердин жана башка ишканалардын пландарын мөөнөтүнөн мурда аткаруу, сапатты жогорулатуу, ресурстарды үнөмдөө жана өндүрүмдүүлүктү арттыруу боюнча отчетторду жарыялап турган.

1929-жылдын 9-майда БКП (б) БК өндүрүш планын аткаруу жана эмгектин натыйжалуулугун жогорулатуу максатында “Фабрика жана заводдордун социалисттик мелдешти тууралуу” токтом кабыл алган. Бул токтомго ылайык советтик басма сөз завод-фабрикалар ортосундагы мелдештерди кенен жана ар тараптуу чагылдырууга милдеттендирилген (Тарасов, 1968, с.56). Социалисттик мелдеш кампаниясына байланыштуу 1935-1940-жж. аралыгындагы экинчи беш жылдык план мезгилинде Стахановчулар кыймылы кеңири жайылтылган. Кыргызстанда стахановчулар кыймылы 1935-жылдын сентябрь айынын ортосунан тартып бардык ишканаларга киргизилген. Андан кийин газетанын дээрлик ар бир санында «Стахановчулар кыймылынын жеңиши үчүн», «Стахановчулардын санын көбөйтөлү» сыяктуу аталыштагы макалаларда стахановчулардын ийгиликтери, алардын санын көбөйтүү чакырыктары жарыяланып турган. Стахановчу жумушчулардын сүрөттөрү жана чакырыктары да басылган, алардын иш тажрыйбасы даңкталган.

“Эркин-Тоо” социалисттик кайра түзүүлөрдү ишке ашырууда, марксист-ленинист окууларын пропагандалоодо, эмгекчилерди идеялык жактан тарбиялоодо, сабатсыздыкты жоюуда, маданий революцияны жүргүзүүдө эбегейсиз эмгек сиңирген (История Киргизской ССР, 1986, с.470). 1920-1930-жж. СССРде индустриализация, коллективизация кампаниялары менен бирге маданий революцияны ишке ашыруу пландалган. Маданий революциянын алкагында динге каршы күрөш, элдин аң-сезимин советтештирүү, баардык калкты сабаттуу кылууга жетишүү, илим, адабият жана искусствону өнүктүрүү каралган. Октябрь революциясынын жеңиши менен буржуазиялык маданиятты социалисттик жана пролетардык маданият алмаштыргандыгы кабыл алынган. Большевиктердин маданий революция долбоорунда Советтер Союзунун ислам дини басымдуулук кылган азиялык чет-жакасында коомдуу кайра түзүүдө динге каршы күрөш жана аялдарды азаттыкка чыгаруу, аялдардын тең укуктуулугуна жетишүү да негизги милдеттерден болгон (Алтымышова жана Эсеналиева, 2024, 125-б.).

1920-жылдары Кыргызстанда жергиликтүү партия уюмдарынын жетекчилиги астында «Ликбез» деп аталган сабатсыздыкты жоюу боюнча мектептер иштей баштаган. Түркстан АССРинин Эл агартуу эл комиссариатынын маалыматы боюнча, 1921-жылдын ортосунда Кыргызстанда 1000ден ашык ликбез мектептери иштеп, анда 50 000ге жакын адам билим алган жана алардын 70%ын кыргыздар түзгөн (Данияров, 1980, с.60). Газета сабатсыздыкты жоюу боюнча активдүү үгүт иштерин жүргүзгөн, мектептердин абалы, билим берүү иштери, ийгиликтүү мугалимдердин өз тажрыйбалары тууралуу макалаларды жарыялаган.

1920-жылдары кыргыз тилинде окуу китептери жетишсиз болгондуктан “Эркин-Тоо” гезитинин алгачкы сандары өзгөчө аймактарда тамга таанып жаткандарга абдан пайдалуу болгон. Ошондуктан газета бир топ жыл бою колдонмо, алиппе, ал тургай орто жана жогорку окуу жайларында окуу куралы катары да колдонулган.«Эркин-Тоо» гезитинин алгачкы корректору жана кабарчысы болуп иштеген белгилүү окумуштуу жана тилчи Кусеин Карасаев өзүнүн эскерүүлөрүндө 1925-1926-жж. эки жыл бою Орто Азия мамлекеттик университетинин жумушчулар факультетинде окуган жаштарга «Эркин-Тоо» гезитин кыргыз тили сабагынын окуу китеби катары окуткандыгын белгилеген (Турмуш күзгүсү, 1966, 88-б.).

Гезит беттеринде республикада арап жазмасынан латын алфавитине өтүү маселеси да кеңири чагылдырылган. Латын тамгаларын элге үйрөтүү максатында латын графикасынын негизинде түзүлгөн сабактардын тексттери жана колдонууга жаңы киргизилип жаткан социалисттик терминдердин тизмеси жарыяланып турган.1931-жылга чейин чыккан сандарда айрым аймактардагы жетекчилердин иш кагаздарын мурдагыдай эле арапжазмасы менен жазып жатышын сындаган макалалар да кездешет. Мисалы, Ош облусунун Ноокат районундагы 15 айыл өкмөт башчылары жана жетекчилеринин жаңы латын алфавитиндеги кыргыз жазуусун үйрөнбөгөндүгү (Кызыл Кыргызстан, 1930 №10), Өзгөн районунда партиялык комитеттин катчысы Кожомурат Боромбай уулунун иш кагаздарын латын тамгалары менен эмес, арап жазмасы менен жүргүзгөндүгү (Кызыл Кыргызстан, 1930 №11), Нарын облусунун Кочкор районунда билим берүү иштерине жооптуу Табалды уулунун жыйында кабыл алынган чечимди арап тамгалары менен жазгандыгы (Кызыл Кыргызстан, 1930 №33) тууралуу маалыматтар берилген.

“Эркин-Тоо” газетасы өз учурунун мамлекеттик идеологиясын туу тутуу менен катар, элдин калың катмарына керек болгон чарбалык, турмуштук, финансылык-экономикалык билгилерди таркатуу менен катар, кыргыз мамлекетинин түптөлүшүнө, коомдук турмуштун иретке түшүшүнө, жаңы түзүлгөн мамлекеттин адамдарынын аң-сезиминде жарандык

таянымдардын түзүлүшүнө, билим берүү системасынын бир нукка түшүшүнө, адабий тилдин калыптанышына, кыргыз профессионалдык поэзиясы менен прозасынын, фольклористикасы менен адабият таануусунун жана кыргыз котормосунун түптөлүшүнө зор салым кошкон. “Эркин-Тоо” кыргыз көркөм сөз өнөрүнүн өнүгүшүнө да өз таасирин тийгизди. Биринчиден макал, лакап, ыр, жомок баш болгон элдик оозеки чыгармалардын кагаз бетине түшүрүлүп, элге жазуу жүзүндө тартууланышын жүзөгө ашырды. Оозеки түрдө гана айтылып, угуу, көрүү органдары аркылуу гана кабыл алынып келген оозеки чыгармаларды эми газетадан окуп алууга, өзү менен кошо алып жүрүүгө мүмкүн болду. Экинчиден, кыргыз турмушуна жазма маданияттын аралашып, жазуу жүзүндө жаратылган адабий чыгармалардын жаралышына негиз болуп берди (Нармаматова Г. жана Нармаматова Т, 2024, 7-9-бб).

1926-жылы “Эркин-Тоо” гезитинин редакциясы жана Кыргыз педагогикалык техникумунун алдында кыргыз жазуучуларынын тобу уюштурулган, бул топ кийинчерээк “Кызыл Учкун” аттуу адабий бирикмеге айлантылган. А.Токомбаев, Ж.Турусбеков, К.Баялинов, М.Элебаев, Ж.Жамгырчиев, К.Маликов ж.б. акын-жазуучулар бул бирикмеге мүчө болушкан. 1931-жылы “Кызыл Учкундун” негизинде Кыргызстан Жазуучулар союзу түптөлгөн (Усупов, 2007, с. 10). Гезиттин «Адабият барагы» бөлүмүндө дүйнөлүк адабияттан тандалмалар, советтик жана орус акын-жазуучуларынын чыгармалары өмүр баяндары менен кошо жарыяланып турган. Кыргыз адабиятынын өкүлдөрүнүн алгачкы котормолору дал ушул гезитте жарык көргөн. Мисалы, Касымалы Баялинов кыргызчалаган “Евгений Онегин”, Алыкул Осмонов которгон “Жолборс терисин жамынган баатыр” чыгармалары менен окурмандар алгач бул гезит аркылуу таанышышкан.

Газета аркылуу ошол мезгилде өнүгүп жаткан кыргыз искусствосу тууралуу да маалымат алууга болот. Анткени театр иштери, искусство тармактары, кыргыз маданиятынын белгилүү өкүлдөрү, сүрөтчүлөр, актерлор, музыканттар жана композиторлор тууралуу маалыматтар жарыяланган. Мисалы, алгачкы кыргыз операсы «Айчүрөк» 1939-жылдын 12-апрелинде сахналаштырылгандан кийин, газетанын 1939-жылдын 15-апрелиндеги санында бул операга үч бет арналган.

1920-1930-жж. жалпы СССРде аялдарга жарандык жана саясий укуктар берилген аялдарды боштондукка чыгаруу (эмансипация) кыймылы жүргүзүлгөндүгү белгилүү. Ошондуктан газетанын биринчи беттеринде «Аялдар турмушу» рубрикасы астында аялдарга билим берүү маселелери, аялдардын республикалык съезддери, аял депутаттар, ийгиликтүү аял мугалимдер, өнөр жайда жана колхоздордо өз милдетин жогорку деңгээлде аткарган аялдар тууралуу макалалар алардын сүрөттөрү менен кошо жарыяланып турган. Аялдарды эмансипациялоо кыймылынын алкагында аялдардын паранжаларын таштап жаткандыгы тууралуу кабарлар да чагылдырылган. Айрыкча газета беттеринде жашы жете элек кыздарды турмушка берүү, калың төлөө салтына каршы күрөш жүргүзүлгөн. Ал эми «Ден соолук кеңештери» бөлүмүндө да ден соолукка байланыштуу материалдар орун алган, ар кандай оорулардын түшүндүрмөлөрү, оорулардан сактануу чаралары, кош бойлуу аялдарга кеңештер, жаш балдарды кароо боюнча пайдалуу маалыматтар жарыяланып турган.

1920-1930-жж. бүткүл Советтер Союзу аймагында жүргүзүлгөн динге каршы атеисттик күрөш, мечиттерди жана чиркөөлөрдү жоюу кампаниясына газета беттеринде кенен орун берилген. Мисалы, «Дин ташталышы керек» деген макалада Талас облусунун Дмитриевка айылында кедейлердин жыйынында чиркөөнүн имаратын бала бакчага айлантуу, дин кызматчысынын үйүн аялдар клубу катары пайдалануу, ал эми чиркөөнүн коңгуроосун трактор жасоо үчүн мамлекетке өткөрүп берүү жөнүндө чечимдер кабыл алынгандыгы жазылган (Кызыл Кыргызстан, 1930, №27). Газетада орозо кармап, намаз окуу социалисттик

түзүлүшкө карама-каршы келээри көрсөтүлгөн, жумушчу жана дыйкан катмарын диний орозо айт жана курман айт майрамдарын таштоого үндөгөн макалалар басылган. Диний жөрөлгөлөр менен бирге кыргыздардын уруулук түзүлүшүнө, аш, той, түлөө, ыйык жерлерге сыйынуу сыяктуу илгертеден келе жаткан каада-салттары «эски калдыктардын белгиси» катары бааланып, аларга каршы көптөгөн пропагандалык макалалар да жарыяланган.

Корутунду

“Эркин-Тоо” республиканын ошол кездеги коомдук жашоосуна жана социалисттик кайра түзүүлөргө түздөн түз катышкан. Кыргыз коомчулугу өз алдынча чечүүгө кыйын болгон советтик курулуштун бардык суроолоруна газетадан жооп таап турушкан. 1920-жылдары кыргыз тилиндеги окуу китептери жок болгондуктан, гезиттин алгачкы сандары облустарда колдонмо, алиппе китеби, орто жана жогорку окуу жайларында окуу китеби катары пайдаланылган. Аялдарды азаттыкка чыгаруу кыймылынын жүрүшүн чагылдырып, калың алууга, көп аял алууга, эски каада-салттарды улантууга каршы күрөшкөн.

Совет бийлигинин коллективизация, отурукташтыруу, индустриялаштыруу жана маданий революция сасатына элди тартууда газетанын ролу чоң болгон. “Эркин-Тоо” же “Кызыл Кыргызстан” колхоздордо эмгек өндүрүмдүүлүгүн арттыруу, дан камдоо, пахта, кызылча өстүрүүнүн натыйжалуулугун жогорулатуу, жибек өндүрүшү, мал чарбасын жакшыртуу сыяктуу айыл чарба иштерин ийгиликтүү ишке ашырууга маалыматтык жактан көмөктөшкөн. Ошондой эле газета социалисттик индустриализациянын милдеттерин жүзөгө ашырууда, тагыраак айтканда эмгекчилерди өнөр жайга тартуу, жергиликтүү жумушчу кадрларды даярдоо, завод-фабрикалардын жумушчулары арасында социалисттик мелдештерди уюштуруу боюнча иш алып барган.

Басылмада кыргыз тилинин көйгөйлөрү менен бирге кыргыз элинин тарыхы, өзгөчө Октябрь революциясынын тарыхына байланышкан темаларга орун берилген. Маданият тармагынын абалы жана эл агартуу, билим берүү маселелери да ырааттуу түрдө чагылдырылган. Республиканын улуттук адабияты жана искусствосунун жетишкендиктери даңазаланган. “Эркин-Тоо” улуттук басма сөздүн жана профессионалдуу адабияттын өнүгүшүнө өбөлгө түзгөн. Ошол эле мезгилде кыргыз журналистикасынын негизделиши жана андан ары калыптанышына зор салым кошкон. О.Алиев, И.Арабаев, А.Сыдыков, К.Тыныстанов, К.Рахматуллин, К.Баялинов, К.Маликов, А.Токомбаев, С.Карачев, Ж.Абдрахманов ж.б. бир топ алдыңкы улуттук интеллигенция өкүлдөрүнүн макалалары, интервьюлары басылманын беттеринде үзгүлтүксүз жарыяланып турган. Алардын көпчүлүгүнүн 1937-1938-жж. репрессияга кабылып, жазыксыз курман болгондугун эске алганда мындай материалдардын баа жеткис экендиги талашсыз. Жыйынтыктап айтканда,

“Эркин-Тоо” газетасы совет бийлигинин алгачкы жылдарындагы Кыргызстандын саясий, социалдык-экономикалык, маданий тарыхын изилдөөдө маанилүү булак экендиги шексиз, ошондуктан газетанын материалдарын каралып жаткан доор боюнча илимий изилдөөлөрдө колдонуу сунушталат.

Колдонулган адабияттар

1. Алтымышова, З., Эсеналиева, Г. (2024). Маданий революция жана агартуучу Базаркул Данияров. *Ош мамлекеттик университетинин Жарчысы*, (4), 123–132. https://doi.org/10.52754/16948610_2024_4_13
2. Бейшеналиев, Ш. (1990). Имя, достойное уважения. *Коммунист Киргизстана*, № 11.

3. Гурин, В. (1964). *Зарождение советской печати в Киргизии*, Фрунзе: Киргизское государственное издательство.
4. Данияров, С. (1980). *Борьба Компартии Киргизии за всеобщую грамотность*. Фрунзе: Кыргызстан.
5. Данияров, С. (1963). *Культурное строительство в Советском Киргизстане. (1919-1930)*. Фрунзе: Издательство Академии наук Киргизской ССР.
6. *История Киргизской ССР*. (1986). Фрунзе: Кыргызстан, том 3.
7. *Кызыл Кыргызстан*. 1930, № 10.
8. *Кызыл Кыргызстан*. 1930, № 11.
9. *Кызыл Кыргызстан*. 1930, № 28.
10. *Кызыл Кыргызстан*. 1930, № 33.
11. *Кызыл Кыргызстан*. 1933, №. 152.
12. *Кызыл Кыргызстан*. 1938, №. 11.
13. *Кыргыз басма сөзүнүн тарыхы “Эркин-Тоо” гезити (1924-1927-жылдар)*. (2024). Түз.: Нармаматова Г., Нармаматова.Т. Башкы редактор Кайыпов.С. Бишкек: Принт Экспресс.
14. Кыргыз Республикасынын борбордук мамлекеттик архиви, ф. 535, оп.1, дело.10, л.34.
15. Кыргыз Республикасынын борбордук мамлекеттик архиви, ф.10, оп.1, дело.121, л.106.
16. *Кыргызстандын тарыхы*. (2016). том 3., Бишкек: Кут-Бер.
17. *Первые печатные периодические киргизские издания: учебно-методические пособие*. (2015). Составитель Ж.Султанова. Бишкек: КРСУ.
18. Тарасов, И. (1968). *Партийное руководство источник силы печати*. Фрунзе: Кыргызстан.
19. *Турмуш күзгүсү*. (1966). («Советтик Кыргызстан» газетасынын 40 жылдыгына арналган документтик материалдардын, эскерүүлөрдүн жана макалалардын жыйнагы). Фрунзе: Кыргызстан .
20. Усупов С. (2007). *История кыргызской журналистики*. Бишкек: БГУ.